

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

122:2 • 2002

Kampen om erindringen under 1980'ernes nationale tv-monopol

Av Claus Bryld

I medieforskningen har det været en accepteret teori, at tv henvendte sig til befolkningen inden for en nationalt afgrænset ramme og gjorde det som en monopoliseret public service-institution. Målgruppen og referencerammen var borgerne i nationen. Denne status som statsmonopol med "det nationale folk" som publikum gav tv-mediet en enestående stilling som ideologisk påvirkningsmiddel i forlængelse af mellemkrigstidens og 1940–50'ernes radio-medie. Tv blev en dagsordensætter for politiske og kulturelle anliggender, der kunne lignedes ved oldtidens skjald eller historiefortælleren på torvet, som sammen med præsterne udbredte de store fortællinger med det formål at integrere befolkningen.

Også med hensyn til formidlingen af historie og dens rolle i samfundet blev fjernsynet et stærkt medie; det blev en væsentlig kilde til dannelse af historiebevidsthed, fordi det i høj grad var bestemmende for hvilken diskurs om historie der fandtes i samfundet, som det nærmere vil fremgå af de store samfundsdebatter om tv-formidlet historie, der skal gøres rede for her.

Denne artikel vil med udgangspunkt i to tv-serier i 1980'erne – inden tv-monopolet blev brudt – vise, at tv-formidlet historie i hvert fald i en bestemt periode var i stand til at fremkalde voldsom opsigt og diskussion. Bestemte betingelser, som vil blive beskrevet nærmere, var dog nødvendige for at det audio-visuelle massemedium tv kunne opfylde denne funktion. Det er også en hovedtese i artiklen, at disse betingelser i alt væsentligt ikke længere eksisterer, og at store offentlige diskussioner om den nationale historie dermed er døet ud.

Dr phil Claus Bryld, f 1940, är professor för Moderna historia vid Institut för historia och samfundsförhållanden, Roskilde Universitetscenter. Bland hans senare större publikationer kan nämnas *Kampen om historien. Brug og misbrug af historien siden Murens fald, 15 essays* och, tillsammans med Anette Warring, *Besættelsetiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945–1997*. Claus Bryld medverkade även i *At formidle historie – vilkår, kendetegn, formål*.

Adress: Roskilde Universitetscenter, Institut for historie og samfundsförhållanden, 03.2.2., postboks 260, 4000 Roskilde, Danmark.
E-post: bryld@ruc.dk

Et forbehold er dog, at det kun er Danmark, der er undersøgt, men jeg tror, forholdene er analoge i de fleste andre lande i den vestlige kulturkreds.¹

De to tv-serier, der skal omtales, er den svensk-danske serie *Jane Horney* med emne fra den tyske besættelse (okkupation) af Danmark 1940–45 (1985) samt den danske serie *Snart dages det...* om den danske arbejderbevægelses historie fra begyndelsen i 1871 frem til 1930'erne.

De vil her blive omtalt hver for sig tilsammen med den offentlige debat, de udløste. Til slut vil jeg kort diskutere, hvad 1990'ernes mangel på store offentlige diskussioner om historie på et nationalt plan – som i 1980'erne blev udløst af tv – kan betyde.

Jane Horney. Konteksten i 1985

Debatten i forbindelse med Jane Horney-serien i 1985–86 blev den største offentlige strid i Danmark nogensinde om fremstillingen af et stykke okkupationshistorie, ja vistnok om et stykke historie i det hele taget. Striden handlede ikke om politiske eller ideologiske værdier, men om hvad der kunne eller måtte udtrykkes i tv om okkupationstiden – i særlig grad om modstandsbevægelsen – og hvad der ikke måtte. Hermed blev spørgsmålet om ytringsfriheden med hensyn til historisk fremstilling fra begyndelsen et centralt element i striden, selvom modstandsbevægelsen ikke ville anerkende dette.

Med hensyn til stridens eller fejdens kontekst kan man sige, at den gamle modsætning tilbage fra besættelsestiden og årene lige efter krigen imellem parlamentarikerne og den ekstraparlamentariske modstandsbevægelse helt havde mistet sin relevans i den offentlige diskurs i 1980'erne. Dette havde både generationsmæssige og politiske årsager. Geopolitisk var situationen totalt ændret siden 1945, med Vesttyskland som Danmarks alliancepartner i NATO og en udbredt konsensus om udenrigs- og forsvarspolitikken (trods de bekendte danske fodnoter i NATO-beslutningerne), som byggede på et entydigt billede af Sovjet og østblokken som trusler. Indenrigspolitisk stod yderfløjene svagt, og med Danmarks kommunistiske partis (DKP) vælgermæssige tilbagegang i slutningen af 1970'erne var der ikke længere nogen "modstandspartier" i Folketinget, der refererede tilbage til besættelsestidens nationale kamp. Hverken Socialistisk Folkeparti eller partiet Venstresocialisterne kunne gøre krav på moralsk og politisk legitimitet, der var erhvervet

1. Ulf Zanders behandling af offentlige historiedebatter i Sverige (i *Fornstora dagar, moderna tider*, Lund 2001), hvor tv også har spillet en rolle, synes at bekræfte dette for Sveriges vedkommende, se min recension i dette nummer af *Historisk tidskrift*.

under besættelsen, og derfor kunne eller ville de heller ikke på samme måde som DKP appellere til nationale følelser med okkupationstiden som grundlag.

Bevægelserne af modstandsveteraner levede derimod i bedste velgående og fik stor indflydelse på tilrettelæggelsen af besættelses- og befrielsesjubilarerne. Også i nogle statsinstitutioner som f.eks. hæren, politiet og efterretningstjenesten sad stadig folk, der havde deltaget i modstandskampen. Veteranlitteraturen i form af erindringer, sabotagehistorier mv. voksede, og den nye stærke interesse for og engagement i Holocaust – bl.a. manifesteret ved to tv-udsendelser med meget høje seertal, den amerikanske tv-serie *Holocaust* og den franske dokumentar af Claude Lanzmann, *Shoah* – formåede ikke, som det delvis skete i Frankrig, at forskyde sympatien fra modstandsbevægelsen og dens tab til jøderne og de ofre, disse havde lidt. Det hang vel også sammen med redningen af de danske jøder til Sverige i oktober 1943 og dermed den stort set lykkelige undgåelse af den skæbne jøderne led i andre dele af Europa under krigen.

Beretningen om Jane Horney

Jane Horney-Granbergs livshistorie og plottet omkring hende i 1944–45 skal ikke skildres her. Rekonstruktionen af hendes liv og død er problematisk og næppe fuldt ud mulig på det foreliggende grundlag, hvor der f.eks. stadig mangler adgang til arkivalier i det danske Rigsarkiv.² Men hendes historie er heller ikke afgørende for artiklens problemstilling. Det er kampen om rammerne for glemsel og erindring på et samfundsmæssigt plan, der står i analysens centrum.

Så meget vides, at Jane Horney var en yngre svensk kvinde, som i januar 1945 blev likvideret af medlemmer af den danske modstandsbevægelse på et skib mellem Kattø og Øresund og derefter formentlig kastet i havet. Likvideringer måtte imidlertid kun finde sted, hvis der i modstandsbevægelsens ledelse herskede en berettiget mistanke om, at vedkommende gennem agentvirksomhed, angiveri til tyskerne eller lignende udgjorde en alvorlig fare for modstandsbevægelsen eller nogle af dens medlemmer. Ved at sige – efter befrielsen – at Horney var blevet likvideret, udtrykte man altså samtidig at hun var tysk agent eller stikker.

Beskyldningen mod Jane Horney blev dog anfægtet fra flere sider, ikke mindst fra hendes svenske familie og svenske myndigheder, men også fra

2. Den grundigste fremstilling er Erik Nørgaard, *Jane Horney – en dokumentarisk redegørelse for den svenske kvindes liv og død*, København 1987.

enkelte medlemmer af modstandsbevægelsen, der mente at der kunne ligge andre motiver bag likvideringen. I nogle populærhistoriske bøger om okkupationstiden og i en række avisartikler og pjecer af folk med vidt forskellig politisk og professionel baggrund blev det hævdet, at Jane Horney sad inde med viden om nogle specielle tyske sejlruiter over Øresund, ruter, der kunne tjene diverse formål og i sidste ende ville kunne benyttes som flugtruter for højtstående tyske nazister (med røvede værdier i form af bl a guldbarrer!) efter det tyske nederlag, der tegnede sig stadig tydeligere fra 1944. Sådanne ruter skulle ifølge teorien være kendt og accepteret af visse dele af den danske modstandsbevægelses ledelse med basis i Hærens Efterretningstjeneste. Som modydelse skulle efterretningstjenesten af tyskerne have fået et løfte om, at de ville se igennem fingre med våbenforsendelser fra Sverige til modstandsbevægelsen, våben, som især gik til de militære O-grupper, der ikke deltog aktivt i modstandskampen. Endvidere skulle tyskerne have lovet støtte til bekæmpelse af et evtentuel kommunistisk kup i Danmark ved okkupationens afslutning. Med andre ord går spekulationerne ud på, at der ud fra sammenfaldende interesser skulle have fundet et punktvist samarbejde sted mellem tyske nazister og dele af den danske modstandsbevægelses top i 1944–45, og at Horney ligesom to-fire andre personer – bl a den tyske efterretningsofficer Ernst Gilbert – blev likvideret p g a sin viden herom. Den danske militære efterretningstjeneste i Stockholm eller dele af den skulle altså i forståelse med den britiske Special Operations Executive have spillet dobbeltspil over for den civile del af modstandsbevægelsen.

Den offentlige debat om Jane Horney-serien

Den refererede fortolkning, eller måske mere præcist: spekulation, blev anlagt i den svenske instruktør Stellan Olssons tv-film, og med et grundigt kendskab til besættelsestidens historie var det trods navnecamouflage til en vis grad muligt at identificere de involverede fra det danske politi og efterretningstjenesten.

Den drama-dokumentariske serie i seks afsnit var oprindeligt programsat i den dengang enerådende danske tv-station til den 3. maj 1985 i *prime time*. Umiddelbart virker det forbløffende, at ledelsen af tv-kulturafdelingen i Danmarks Radio med programchef Werner Svendsen i spidsen turde træffe denne disposition. 3. maj er dagen før dagen – befrielsesaftenen den 4. maj – og hele det danske samfund ladede op til de store fejring af modstandsbevægelsen og den danske patriotisme under besættelsen, som skulle ske de

følgende to dage i forbindelse med 40 års jubilæet for befrielsen. Var det et forsøg fra programchefen på at bryde "religiøsiteten" i selve jubilæumsritualet nu da okkupationen trods alt var på tidsmæssig afstand? Det må stå hen i det uvisse. Men faktum er, at forestillingen om den enige og harmoniske modstandsbevægelse blev angrebet i tv-serien, og at alene rygterne herom fik protesterne til at begynde allerede inden produktionen var blevet påbegyndt – med den konsekvens, at programmet for den 3. maj ændredes, og premieren på *Jane Horney* blev udsat til den 21. oktober 1985 – samt at protesterne fortsatte lang tid efter seriens afslutning.

Et universitetsspeciale har talt næsten 300 artikler – eksklusive notitser og lignende – om Jane Horney-sagen i de ni vigtigste danske dagblade fra perioden september til december 1985.³ Dette tal er formentlig lavere end det relle, ikke mindst hvis man tager de efterfølgende måneder med frem til april 1986. Med tabloidavisen *EkstraBladet* i spidsen støttede de fleste af bladene veteranforeningernes krav om ikke at sende tv-serien, og da svensk og dansk tv alligevel besluttede sig for at gøre det, støttede de veteranernes angreb på kulturafdelingens ledelse og krav om en tilbagekaldelse af seriens historiske påstande. Dette lykkedes da også i foråret 1986.

Avisartiklerne, der mest var nyhedsartikler og ikke, som det er almindeligt for historisk stof i avisen, baggrundsartikler eller kommentarer, varierede naturligvis i tonefald og aggressivitet. Mest urbane var de store morgenaviser, mens *EkstraBladets* tone markeres allerede gennem de fire første rubrikker i avisens dækning af sagen: "Jane Horney ikke i tv – modstandsbevægelsen truer med sort skærm" (2. 9. 1986), "Han vil ikke kaldes morder" (23. 9.), "Stands det svineri" (23. 9.) og "Frihedskæmperen mod tv chefen" (24. 9.). I forhold til denne aggressivitet indtog den anden store tabloidavis, *BT*, en mere forstående holdning over for serien og over for Jane Horney's familie, der hele tiden havde forsøgt at få hende rehabiliteret. Der var næppe mere dybtgående årsager til *BT's* linie end forsøget på af konkurrencehensyn at udgøre et alternativ til *EkstraBladet*.

Den trussel om sort skærm, der blev formuleret, var nok mere imaginær end reel og blev hurtigt tonet ned af de veteraner, der mest udtalte sig til eller skrev i pressen. Mange af de pågældende havde en klar andel i de forhold i fortiden, de nu tog stilling til. Det drejede sig i første række om Frode

3. Eline Ahnfeldt-Møllerup og Mette Seir Olsen, *Historie som nyhed*, Roskilde Universitetscenter 1991 (utrykt). Jf også Eline Ahnfeldt-Møllerup, "Historien som nyhed – den offentlige debat om Jane Horney-serien", i Claus Ladegaard (ed), *Når medierne spinder historiens tråd*, København 1993, s 65–85.

Jakobsen og Arne Sejr. Jakobsen var under besættelsen den øverste ansvarlige for stikkerlikvideringerne og havde også efter befrielsen til opgave som minister i befrielsesregeringen at tage sig af likvideringssagerne. Han havde altid minimeret fejltagelserne og forsvaret likvideringerne som "krigshandlinger" og derfor fuldt berettigede (meget få vil dog i dag hævde, at Danmark var i krig med Tyskland, heller ikke efter 29. 8. 1943). Likvideringerne, der gik op i et tal på over 400, var aldrig blevet undersøgt af en uvildig instans.⁴ Arne Sejr havde som leder af Studenternes Efterretningstjeneste under krigen været beskæftiget med netop efterretning og havde her igennem også haft tætte forbindelser til den militære efterretningstjeneste. I kulissen spøjte kommandørkaptajn Poul Adam Mørch og oberstløjtnant Niels Bjarke Schou – ifølge den foreliggende viden gav den sidstnævnte ordre til drabet. Både Mørch og Schou levede stadig. Schou blev dog af de protesterende behændigt holdt uden for offentlighedens rampelys, mens pressen interesserede sig meget for selve drabsmanden, dog trods alt uden at nævne hans rigtige navn. Han havde efter alt at dømme heller ingen viden om andet end at Jane Horney var "stikker". Af et antal på 29 blandt de første modstandsfolk, der samlet protesterede mod seriens forevisning, havde 11 iøvrigt haft og havde i nogle tilfælde stadig en direkte tilknytning til efterretningstjenesten.

Avisskriverierne blev til en egentlig kampagne, hvor journalisterne kom til at fungere som mikrofonholdere for bestemte erindringsfællesskaber. Det første mål for disse grupper var at hindre seriens forevisning i dansk tv. Da det ikke viste sig muligt – der var trods alt investeret for mange penge og dansk-svenske aftaler i den – drejede kampagnen i november 1985 i en politisk-juridisk retning. Den 26. november sendte Frode Jakobsen efter seriens afslutning et åbent brev til regeringen. Heri hed det som det centrale:

Filmen beskylder Det Danske Forsvars Efterretningstjeneste i Stockholm (som bidrog stærkt til Danmarks anerkendelse som allieret): For landsforræderi, anstiftelse af mord, grov personlig berigelse... En sådan mytedannelse til skade for vort lands anseelse (i lighed med den ondartede

4. De første større behandlinger af de såkaldte stikkerlikvideringer i Danmark under og lige efter okkupationen er Stefan Emkjær, *Stikkerdrab. Modstandsbevægelsernes likvidering af danskere under besættelsen*, København 2000, og Peter Øvig Knudsen, *Efter drabet. Beretninger om modstandskampens likvideringer*, København 2001.

Begge bøger bekræfter opfattelsen af, at en meget stor del af de likviderede ikke var angivere – "stikkere". En retlig undersøgelse af drabene blev imidlertid forhindret af modstandsbevægelsen efter besættelsen, og kun ganske enkelte af de efterladte pårørende til de dræbte modtog en rehabiliteringsklæring.

Rostock-myte) må ikke få lov til at slå rod. Heller ikke i vore broderfolk, hvor Norges Radio nu overvejer at købe serien. Påstande, som måske før er blevet fremsat, men hidtil betragtet som løs snak, har ved udsendelsen over Dansk tv under betegnelsen "drama-dokumentarisk" fået et sådant stempel, at de grove beskyldninger må få konsekvenser. Enten for eventuelle skyldige – eller for dem, der er ansvarlige for en bagvaskelses udbredelse.⁵

Jakobsen krævede altså enten efterretningsofficererne eller tv-ledelsen retsforfulgt – men hans egen mening om, hvem der var skyldig, var ikke nogen hemmelighed. Samme dag udsendte Radiorådets næstformand fra Det konservative Folkeparti (Danmarks Radio blev dengang styret af politikere og organisationsfolk) Per Stig Møller ligeledes et åbent brev som en klage til rådets formand. Møllers brev lagde sig tæt op ad Jakobsens, men var holdt i en mere spørgende form. Denne klage førte til en stor debat i Radiorådet den 7. 1. 1986. Som afslutning herpå blev det af det ansvarlige udvalg – programudvalget – slået fast, at: "Horney-serien hverken kunstnerisk, indholdsmæssigt eller researchmæssigt havde en standard, der gør beslutningen om at sende serien acceptabel. Programudvalget beklager, at det alligevel skete."⁶

19 medlemmer stemte for beklagelsen, der også var en "næse" til programchef Werner Svendsen og radio/tv's driftsledelse, mens 3 stemte imod. En af dem, der stemte imod, Peter Duetoft fra partiet Centrum-Demokraterne – der iøvrigt selv havde studeret historie på universitetsniveau – pegede i et mundtligt indlæg på to generelle problemer i forbindelse med al besættelsestidshistorie:

Det er en meget kedelig historiebagergrund, vi har her i landet, at vi lukker besættelsestidens kilder så meget, som vi gør. Lader en lille udvalgt skare historikere få lov til at grave rundt i det og så ikke andre. Og så skal justitsministeriet jo iøvrigt bagefter have lov til at gennemse det materiale, der kommer ud af det. Det er i al fald en besynderlig måde for historikere at arbejde på. Det gør det i hvert fald ikke lettere for andre at gå ind i det her arbejde, og jeg synes ikke, vi skal råbe så højt, netop fordi det var os, der lukkede kilderne. Det andet er – og nu vil jeg håbe, at jeg ikke bliver misforstået – myten om modstandsbevægelsens urørlighed. Jeg har meget, meget stor sympati og respekt for modstandsbevægelsen, men

5. Radiorådet som programudvalg 7. januar 1986, bilag PÅ 3698, bilag 3, Danmarks Radios arkiv.

6. Referat af åbent møde i radiorådet som programudvalg 7. 1. 1986, s 3967, Danmarks Radios arkiv.

vi skal vel også passe på med ikke at blive ved med at køre i myten om, at alt, hvad modstandsbevægelsen gjorde, var rigtigt. At alt, hvad der foregik under besættelsen, var godt. Og at der overhovedet ikke kan stilles et eneste kritisk spørgsmål til, hvad der foregik på det tidspunkt. Jeg synes i hvert fald, at den offentlige debat i meget høj grad er kørt på det grundlag. Og det er jo ikke noget nyt. Vi husker det allerede fra det tidspunkt, hvor Trommer kom med sin doktordisputats omkring jernbanesabotagen.⁷

Venstrefløjens repræsentant, Carsten Kyhn, erklærede sig enig med Duetoft i, at indsigelserne mod serien havde haft karakter af "en hysteribølge". Han konkluderede:

Jeg synes, det var en dårlig serie, men jeg er glad for, at den blev sendt. Og når jeg synes det, er det fordi jeg synes det er vigtigt at få diskuteret mytologien, inden den bliver rent tågeslør og lige så svær at overvinde, som det for vore forfædres generationer var at overvinde 1864.⁸

Radorådets beklagelse var imidlertid ikke tilstrækkelig for Frode Jakobsen og dem, han repræsenterede. Klagen til regeringen (justitsministeren) blev fastholdt, og den 29. 4. 1986 udstedte Danmarks Radios ledelse så en erklæring, der var umisforståelig. Den understregede, at et sæt nærmere definerede beskyldninger i serien mod efterretningstjenesten og dermed mod dele af modstandsbevægelsen var "grundløse". Hermed havde Frode Jakobsen fået det ønskede "dementi på de hæslige anklager filmen rejste mod fremtrædende danske modstandsfolk", som han udtalte til dagbladet Politiken dagen efter.

Ordet "grundløs" i karakteristikken af tv-seriens udsagn var givetvis nøje valgt. Man kunne have anvendt ord som ubeføjet eller ubegrundet, som ville have været korrekte. Med "grundløs" udtrykte Danmarks Radios ledelse i virkeligheden, at seriens centrale påstande var løgn, og det gjorde den vel vidende, at der ikke var foretaget nogen ny undersøgelse af de omhandlede historiske begivenheder. Der fandtes ikke videnskabeligt belæg for at afvise påstandene, lige så lidt som der forelå noget videnskabeligt grundlag for at kalde dem kendsgerninger. En eventuel begrundelse af videnskabeligt holdbar art ville jo alt andet lige heller ikke kunne fremskaffes, så længe Rigsarkivets arkivalier om emnet var spærret. Når Danmarks Radio nu kaldte

7. Danmarks Radios arkiv, s 3891f.

8. Danmarks Radios arkiv, s 3909.

fremstillingen for grundløs, var en sådan indvending udelukket. Det svarede til at fælde dom i en retssag uden at foretage bevisførelse og viste, hvilken effekt pressionen fra dele af modstandsbevægelsen, støttet af det meste af pressen, havde haft. Denne konklusion drog Frode Jakobsen da også selv bagefter, når han skrev: "Radorådet kan ifølge sagens natur kun slå fast, at filmens beskyldninger forblev *ubegrundede* – det *har* Rådet gjort – ikke at de er *grundløse*. Det sidste er, hvad der er nødvendigt for ren luft."⁹

På intet tidspunkt havde Jakobsen eller andre fra modstandsbevægelsen topledelse dog støttet kravet om offentlig indsigt i arkiverne.

Næsten samtidig med Danmarks Radios undskyldning døde debatten om både Jane Horney og tv-serien ud. Enkelte mere principielle spørgsmål såsom arkivadgang og fortolkningsret til historien havde fundet vej til debatten, men langt de fleste artikler og indlæg var af kampagneagtig karakter og rettet enten mod tv-serien eller mod personen Jane Horney, somme tider med et udpræget sexistisk indhold. Et af højdepunkterne i den henseende var en avisartikel af selveste rigsarkivaren, Vagn Dybdahl, der på grundlag af arkivalier om Jane Horney i Rigsarkivet forsøgte at tegne et billede af et erotomant og halv-kriminelt kvindemenneske allerede i de tidlige ungdomsår. Artiklen var dårligt underbygget, og Dybdahls "oplysninger" krænkede præcis privatlivets fred, som Rigsarkivet hævdede at ville beskytte!

Tv-seriens kunstneriske kvalitet var ikke særlig høj, og fortælle-mæssigt virkede den springende og forvirret. Nogle af disse mangler skyldtes utvivlsomt krav fra Danmarks Radio om ændringer, efterhånden som protesterne rejste sig, mens serien stadig blev produceret, men en kritik af filmen som dramatiseret historiefortælling forekommer at være rigtig. Denne side af sagen druknede imidlertid helt i de politisk-ideologiske legitimeringsforsøg og hertil hørende angreb, som fuldstændig fikserede på et indhold, der på grund af fortællingens opbygning nok iøvrigt virkede uforståeligt på de fleste seere.

Udover tilbagevisningen af påstanden om kontakter mellem efterretningstjenesten og tyskere til fælles fordel bestod et stadigt tilbagevendende angreb på serien i det argument, at de endnu levende modstandsfolk, som havde deltaget i likvideringer og lignende, måtte have et moralsk krav på beskyttelse mod offentlig nyfigenhed. Dette var så at sige problemets forside, et helt igennem berettiget krav, selvom man forsåvidt godt kunne behandle

9. *Dagbladet Politiken* 4. 5. 1986.

likvideringerne under fuld anonymitet for både gerningsmænd og ofre (med eller uden anførselstegn). Problemets bagside var, at stærke kræfter i modstandsbevægelsen lige siden 1945 havde våget nidkært over det arkivalske materiale, fordi de – på samme måde som staten ønsker at beskytte sit omdømme – var interesserede i at beskytte *modstandsbevægelsens* omdømme. Fra et tidligt tidspunkt efter befrielsen havde Frode Jakobsen benyttet udtrykket "frihedsbevægelsens prestige" som en slags beskyttelsesformular mod kritik af enhver art. Frihedsbevægelsens prestige satte en grænse for kritikken og angav, at egentlige argumenter mod den var unødvendige, fordi kritikerne nødvendigvis var af ond mening. De måtte være krypto-nazister eller i det mindste samarbejdsfolk.¹⁰ Muligvis spøjte kritikken af retsopgøret fra de umiddelbare efterkrigsår stadig. Rethistorikeren Ditlev Tamms doktorafhandling *Retsopgøret efter besættelsen*, der udkom i 1984, overskred således grænsen for Jakobsen og andre modstandsfolk, dels p g a kapitlet om stikkerlikvideringerne – der påviste mange fejltagelser og efterfølgende dække herover fra modstandsbevægelsens side – dels p g a beskrivelsen af de mange drab (25 officielt registrerede mod ingen i Norge) og mishandlinger af de arresterede i retsopgørets første uger.¹¹ Stellan Olssons film var allerede *a priori* udpeget til at ville overskride grænserne, også selvom Olsson og hans juridiske chef i svensk tv, Ulf Peyron, som nævnt ikke havde fået adgang til de danske arkiver.¹²

Teser

Den eksplosive debat om Horney-serien i 1985–86 – der ikke, såvidt jeg ved, modsvarede af nogen svensk debat – synes under alle omstændigheder at indikere, at det danske samfund ikke har forholdt sig principielt anderledes til dets egen historie under 2. verdenskrig end de fleste lande, som har højspændte nationale interesser at pleje. Frankrig er et godt eksempel til sammenligning, selvom den franske kollaboration og Vichy-regimets ideologiske støtte til fascismen og aktiv deltagelse i jødeforfølgelser ikke finder direkte paralleller i Danmark.¹³ I januar 1999 kom det dog frem i dansk

10. Claus Bryld og Anette Warring, *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945–1997*, Frederiksberg 1998, s 212–217, s 400ff, s 406f.

11. Claus Bryld og Anette Warring, 1998, s 212–217, s 400ff, s 406f.

12. Jf Ulf Peyron, *Fallet Horney. Drama utan slut*, Stockholm 1986; Stellan Olsson og Jan Moen, *Jakten på Jane Horney*, Stockholm 1986.

13. Jf Henry Rousso, *The Vichy Syndrome. History and Memory in France since 1944*, Harvard 1991; Pieter Lagrou, *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945–1965*, Cambridge 2000.

presse, at en del jøder, der var flygtet til Danmark fra Tyskland eller Østeuropa i perioden 1940–43, af den danske regering var blevet tilbagesendt til tysk-besatte områder, uden at de tyske myndigheder havde ønsket det, og heraf omkom nogle i kz-lejre. Dette synes at modificere forestillingen om Danmark som et mønsterland i behandlingen af jøderne under krigen (flugten til Sverige i oktober 1943). Det lader til, at myndighederne satte et skarpt skel mellem udenlandske, statsløse jøder og danske jøder, lige som den satte et skarpt skel mellem kommunistiske og andre politiske flygtninge. At en viden om dette fremkommer så sent er i sig selv bemærkelsesværdigt, og staten er nu af den offentlige opinion blevet tvunget til at åbne Udlændingestyrelsens arkiver herom i Rigsarkivet. Samtidig er et større forskningsprojekt blevet igangsat under Det danske Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier, oprettet i 2000.

Snart dages det... Konteksten i 1987

Efter 2. verdenskrig har de folkelige bevægelsers historie ført en mere tilbagetrukket tilværelse end okkupationstidens historie. I perioder har de hverken været undervisningsemner på f eks de videregående uddannelser – end ikke i historikeruddannelsen – eller været stof i massemediernes. Det betyder næppe, at de er kommet til at tilhøre den såkaldt tavse historie, men snarere, at de folkelige organisationer som historiens produkter er blevet så indvævet i de offentlige apparater, at de betragtes som en del af velfærdsstatens historie eller den politiske, subsidært økonomiske, historie generelt. Det samme gælder til en vis grad de politiske partiers historie.

Den socialdemokratiske bevægelse i Danmark har ikke siden 1920'erne i særlig grad interesseret sig for sin egen historie. Under højkonjunkturen i 1960'erne og begyndelsen af 70'erne tabte parti, fagbevægelse og kooperation næsten helt interessen for deres fortid. Historiebevidstheden dalede simpelt hen under indtryk af den generelle fremgang på det økonomiske og sociale område – en fremgang, som syntes at oveflødig gøre ethvert historisk studium og teoretisk fordybelse. Bevægelsen klarede sig med succeshistorien, historien om organisationernes vækst, vælgerskarens vækst, produktionens vækst, statsmagtens ekspansion og udbredelse af velstand til så mange som muligt. Man betragtede, med udgangspunkt i Herbert Tingstens berømte værk om det svenske Socialdemokratis idéudvikling, den historiske udvikling som et forløb "fra idé till idyl"; og en idyl er kendetegnet ved fravær af modsætninger og dermed af debat.

Fra slutningen af 1960'erne var interessen for arbejderhistorien ellers genopstået i sammenhæng med renæssancen for det politiske engagement blandt studerende og intellektuelle. Arbejderbevægelsens historie blev et af de mest studerede emner på de danske universiteter, og der blev dannet et selskab for den videnskabelige udforskning af den – Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie – der i dets 32 årige levetid har udgivet et væld af publikationer om især dansk arbejderbevægelsens historie. Historiesynet og vurderingen af arbejderbevægelsens resultater i disse publikationer har gennemgående ligget meget langt fra det konventionelle socialdemokratiske successyn. Det var oftest kritisk over for ”reformismen” og den type samfund, der er kommet ud af mere end 100 års socialdemokratisk kamp. På trods heraf vakte de kritiske tekster aldrig alvorlig kritik hos socialdemokratiske politikere og fagforeningsfolk; alene interessen for arbejderbevægelsen forekom berettigende for studiet af dens historie, hvilket må betegnes som et sundt forskningspolitisk standpunkt.

Denne åbne, desinteresserede holdning varede imidlertid kun så længe som formidlingen var begrænset til bøger i små oplag med andre intellektuelle og studerende som målgruppe. Da en stort anlagt tv-serie om bevægelsens historie, *Snart dages det...*, med en kritisk, venstreorienteret tilgang blev udsendt i dansk tv i 1987, skete der en ”gentagelse” af stormen mod Jane Horney-serien halvandet år tidligere. Det var blot socialdemokrater og ikke modstandsfolk, der protesterede.

Den offentlige debat om Snart dages det...-serien

Serien om dansk arbejderbevægelsens historie fra 1871 til 1936 var i syv afsnit og holdt i sort/hvid. En trio bestående af to historikere og en forfatter – Bjørn Erichsen, Ebbe Kløvedal Reich og Poul Vitus Nielsen – stod bag. Som helhed udgjorde den et meget ambitiøst forsøg på at fortælle arbejderbevægelsens historie, og de levende billeder blev suppleret med en bog og en studievejledning. Genren var den historiske dokumentarisme med enkelte drama-dokumentariske indslag og interview med gamle mennesker, der havde oplevet bevægelsens udvikling.¹⁴

Som nævnt forholdt fremstillingen sig ret kritisk over for det dominerende Socialdemokrati og mere positivt over for venstreoppositionen. Men alt i alt

14. En helhedsanalyse af serien findes i Claus Bryld, *Formidling af arbejderhistorie i massemediene. Politiske og ideologiske problemer med Danmark som eksempel*, Skrifter fra Institut for historie og samfundsforhold ved Roskilde Universitetscenter 14, Roskilde 1987.

ville de fleste historikere formentlig sige, at det var en acceptabel fremstilling ud fra det givne kildemateriale, som jo giver mulighed for forskellige fortolkninger.

Receptionen af serien var imidlertid negativ, dels i pressen og dels, og først og fremmest, i den socialdemokratiske bevægelse. Der var tale om forurettelse og i nogle tilfælde direkte vrede. Enkelte partimedlemmer skrev i partibladet *Aktuelt* ligefrem om ”falskneri”. De fleste mente, at udsendelserne bevidst nedvurderede Socialdemokratiets politisk-historiske indsats. Det samme indtryk fik man ved læsning af LOs officielle organ, *LO-bladet*, hvor fire af fagbevægelsens forhenværende ledere, der selv havde været aktører i de sidste år af perioden, recenserede serien afsnit for afsnit.

Et af de tydeligste udtryk for opfattelsen af serien som værende politisk vendt mod Socialdemokratiet kom fra den unge ledende socialdemokrat (minister i Nyrup Rasmussens regering fra 1993 til 2001) Mogens Lykketoft, der i en dagbladsartikel skrev:

Konklusionen er, at historieskrivning ofte bliver til et indlæg i den aktuelle politiske debat. Den historieskrivning, der blev præsenteret i ”Snart dages det...” havde den hensigt og den virkning at påvirke sympatierne i befolkningen til fordel for den socialistiske venstrefløj og til ugunst for Socialdemokratiet. Derfor havde i hvert fald væsentlige passager i serien mere passende været anbragt i valgprogrammerne for SF, VS, DKP eller Fælleskurs. For mange mennesker vil mangle forudsætninger for at bedømme udsendelsernes tendens, når de sendes neutralt og på god sendetid af selveste Danmarks Radio.¹⁵

Selvom serien som nævnt kan kritiseres for en vis tvetydighed og malproportionering, er der ingen tvivl om at bestræbelsen på at oplyse – på en kritisk måde – var de afgørende motiver bag serien. I den socialdemokratiske offentlighed eller, med et mere velrettet ord: det socialdemokratiske erindringsfællesskab, var der således tale om en tydelig overreaktion, og ingen af de voldsomste kritikere bidrog med idéer om, hvordan skildringen af arbejderbevægelsens historie burde være grebet an, når den foreliggende nu ikke duede. Socialpsykologisk og måske politisk var reaktionen forståelig, men den var samtidig præget af en anakronistisk stemning af at besidde tolkningsretten til arbejderhistorien, en følelse, der var helt ude af trit med bevægelsens eget bidrag til den historiske forskning og oplysning. Recep-

15. *Dagbladet Information* 7. 4. 1987.

tionen var bagudrettet og ukonstruktiv, selvom enkelte af partiets yngre koryfæer som Svend Auken og Ritt Bjerregaard distancerede sig fra "kustoderne" og forholdt sig mere nuanceret til serien og dens indhold.¹⁶

Teser

Lige som ved Horney-serien og formentlig af samme grund var det tv's historieformidling til *den forsamlede nation*, der fremkaldte protesterne og debatten, og denne debat udstraktes på lignende vis til aviser, tidsskrifter, offentlige møder o s v. Den socialdemokratiske grundfortælling var berørt, og bestemte legitimeringsmekanismer trådte i kraft. Denne logik, som også sås ved Horney-debatten, tyder på at det afgørende for, om en historisk repræsentation føles som rigtig eller ej – d v s svarer til et erindringsfællesskabs identitet – ikke er afsenderens budskab i sig selv, men *mødet* mellem dette og et stort, abstrakt publikum. Og at budskabet opfattes på en anden måde, når erindringsfællesskabet er bevidst om, at publikum ikke kun er det selv, men et principielt "ukontrollabelt" massepublikum. Denne observation kunne så igen tyde på, at forbindelsen mellem "det historiske" og "det politiske" er så sammenvævet i bevidstheden, at det historiske for dem, der er delagtige i et bestemt erindringsfællesskab, antager en *anden* karakter, når det præsenteres for et publikum, som politisk set betragtes som stående *uden for* fællesskabet eller i randen af det. *Snart dages det...* var på forhånd blevet forevist for ledende socialdemokrater og LO-folk, der ikke havde rejst indvendinger mod serien, og den tilhørende billedbog havde forord af forhenværende statsminister Anker Jørgensen og formanden for de ufaglærtes forbund, socialdemokraten Hardy Hansen. Men da den blev en offentlig manifestation over for menneskemasser, der taktisk-politisk ses som "vælgere", antog den skikkelse af at være negativ over for den socialdemokratiske bevægelse.

De skarpe afvisninger af de to tv-serier i dele af den danske offentlighed medførte iøvrigt kort efter, at programchef Werner Svendsen forlod Danmarks Radio. To piller i den danske magtstruktur og dermed i erindringshistorien – den historiske modstandsbevægelse og Socialdemokratiet – var blevet udfordret inden for et år og et halvt, og det kunne ingen programchef overleve dengang der kun fandtes én tv-kanal for alle danskere.¹⁷

16. Lignende debatter har fundet sted i Sverige, jf Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historiskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm 2001.

17. I Syddanmark og Østdanmark kunne befolkningen modtage henholdsvis tysk og svensk tv, men dette spillede ikke nogen rolle for den offentlige debat.

Til LOs 100 års jubilæum i 1998 blev der produceret en stor tv-serie i otte afsnit om dansk arbejderbevægelses historie under titlen *Plads til os alle*. Den blev vist to år senere. Men denne gang havde LO simpelt hen finansieret serien, der var fremstillet af et privat tv-produktionsselskab. Serien var iøvrigt sober og oplysende, men til forskel fra 13 år tidligere vakte dens indhold ikke nogen form for offentlig debat. Den skulle konkurrere med et stort antal programmer på snesevis af kanaler og blev næppe set af særlig mange. Ikke blot var arbejderbevægelsen "gået af mode", men også dens historie, og det på et tidspunkt hvor bevægelsen selv satte så stort et pengebeløb ind på at formidle den.

Konklusion

Disse teser kan udstrækkes til Jane Horney-serien og må ses i to dimensioner. For det første er det bemærkelsesværdigt, at revisionistiske synspunkter af principielt samme indhold som dem, Stellan Olsson fremlagde, flere gange var mangfoldiggjort på tryk, uden at der var blevet protesteret mod dem af modstandsbevægelsen. I det hele taget var revisionistiske tolkninger lette at finde på markedet, hvis man var interesseret, de havde blot ikke nogen – eller i hvert fald ikke en tilstrækkelig – videnskabelig fundering ifølge de almene kildekritiske regler. Med lanceringen af Horney-serien som en dramatiseret historiefortælling i levende billeder til et millionpublikum kom sagen imidlertid til at forholde sig anderledes. Hermed fik budskabet en anden valeur, erindringen antog karakter af en kreativ og dynamisk "begivenhed", der kunne virke som en kommémoration (som i udspring og form ligner et scenisk drama) – forstærket af, at tv i første omgang havde programsat seriens første afsnit til 3. maj 1985 i den bedste sendetid. På denne måde blev grundfortællingen om okkupationstiden berørt, og det forklarer måske publikums eller offentlighedens, om man vil, hypersensibilitet – selvom man ikke skal se bort fra, at dele af den "sensible" opinion var yderst velorganiseret. Og når der er tale om en kommémoration, træder også bestemte legitimerings- og identifikationsmekanismer i kraft, som skal slå fast, at de, som æres eller fremstilles, er identiske med dem, der ærer dem, at "vi" er de samme som "dem i fortiden, vi mindes", og at vi forbliver de samme i al fremtid. I denne identifikation ligger implicit, at de fleste vender sig bort, når et "vrangbillede" bliver præsenteret. Det vil ske, med mindre de er rede til at modificere eller eventuelt helt ændre deres identitet.

Den anden forklaringsdimension er af mere materiel art og er identisk med den indledningsvis fremførte teori om, at tv oprindeligt henvendte sig til folket i en bestemt nation og havde monopol på at gøre dette. Dette monopol ophørte for Danmarks vedkommende i 1988, da TV 2 (der dog også er en public service-kanal, men delvis reklamefinansieret) blev oprettet, og siden er stillingen som nationalt stor-auditorium yderligere blevet undermineret med indførelse af ny tv-teknologi og lovgivning, som muliggør spredning af tv-signaler fra flere stationer inden for hver enkelt nation og kommerciel etablering af satellitstationer, der sender på tværs af landegrænserne. De fleste mennesker i markedsorienterede samfund verden over har i dag adgang til mindst en snes tv-kanaler på forskellige sprog, og med den kommende indførelse af digitalteknik vil dette tal kunne gå op i hundreder.

Det interessante er nemlig, at offentlige historiekampe som dem, Danmark oplevede i 1980'erne – og de to nævnte var ikke de eneste¹⁸ ikke har fundet sted siden 1987. Intet produkt fra tv (eller radio) kan tilsyneladende længere ophidse nogen. Det nærmeste man kommer en diskussion er ved enkelte bogudgivelser, hvor der via omtale i den trykte presse og de elektroniske medier bliver rejst en debat – men slet ikke en debat, der i engagement og kraft kan måle sig med 1980'ernes tv-initierede debatter.

Hvilken betydning vil denne udvikling få i relation til de problemstillinger, der er drøftet i det foregående? Betyder den tekniske og økonomiske forvandling af tv-mediet fra et medie, der i ensom majestæt henvendte sig til et nationalt publikum med bl a en opdragende funktion, til et internationalt, flersproget, fluktuerende medie med underholdning som første punkt på dagsordenen – betyder den, at sådanne historiefejder ikke længere vil opstå på national grund, men f eks kun vil blive udkæmpet internationalt omkring miljøspørgsmål, krigsforbrydelser, menneskerettigheder mv? Eller eventuelt, at kampene vil antage andre og mere smalle proportioner, ja måske endda vende tilbage til gamle dages elitære form, hvor der både kræves særlige sproglige og faglige færdigheder for at kunne lege med, og hvor de interaktive medier samt internettet vil indgå?

18. Foruden de to nævnte tv-serier vakte Erik Kjersgaards formidling af Danmarks historie, Paul Hammerichs Danmarkskrønike og Maj Wechselmanns tv-film om okkupationstiden opsigt og debat i 1980'erne, men den stærkeste debat knyttede sig til de to gennemgåede serier. Maj Wechselmanns film *Ingen Hamlet på Kronborg i år* blev kun vist i svensk tv, ikke i dansk, selvom den oprindeligt var antaget. Men i dette tilfælde kunne dansk tv ikke modstå kritikken af filmen som "kommunistisk". Og det hjalp ikke at Wechselmann bevidst fremførte sin film som et politisk alternativ til den "modstandskritiske" Jane Horney-serie.

At der findes en bevæget offentlig debat om vores fortid, inklusive den nationale, er efter min mening en demokratisk grundbetingelse. Sådanne debatter er ligeledes stimulerende for historieinteressen og kan udnyttes didaktisk og pædagogisk. Debatterne med udgangspunkt i fjernsynsserierne i 1980'erne foregik ganske vist ud fra bestemte erindringspolitiske positioner, som det var svært at rokke ved – det var deres svaghed, men de vidnede dog samtidig om at der var liv i erindringsfællesskaberne, og at den historiske fortælling fortsat havde en betydning udover det underholdningsmæssige. Et samfund, hvor historien ikke vækker til modsigelse og debat, må enten være et totalitært samfund eller mangle identitet og sammenhæng.

Savnet af historisk debat kan med andre ord være et signal om historiens aftagende betydning og erindringsfællesskabernes opløsning.¹⁹ Dermed kan tomrummet også ses som en trussel mod demokratiet. Men hvordan kan en samfundsdebat om historie genskabes? Vi kan jo ikke genoprette nationalstaten med dens public service-monopol og identitetssættende funktion.

Min artikel slutter altså med ikke blot et, men flere spørgsmål.

19. Jf også Claus Bryld, *Kampen om historien. Brug og misbrug af historien siden Murens fald*, del 4 om histories nye funktioner: identitet, legitimitet og erindring, s 149–212, Frederiksberg 2001.

Summary: The Battle for Memory: The Danish National Television Monopoly in the 1980s

In the analysis [*Kampen om erindringen under 1980'ernes nationale tv-monopol*] the author examines media coverage during the 1980s of two historical events, each of which constitutes a significant area of historical interest in the Danish context: the occupation of Denmark (1940–45) and the labour movement (starting in the 1870s). The representation of these events on television is subjected to an analysis that reveals interesting differences, not least in regard to audience response in the print media. During the 1980s, programmes regarding both the period of occupation and the labour movement unleashed intense public debate regarding the legitimacy of the critical treatment of these events on television, whereas programmes in the 1990s did not give rise to debate of this kind. One of the factors explaining this point of difference is identified as change in the structure of the media as such. By the late 1980s, public monopoly of the single-channel television service in Denmark had been replaced by a competitive structure embracing several channels. On the basis of the fact that contemporary media representations no longer provoke serious public discussion it is concluded that this may be a signal of the declining role of history in society and the disintegration of the communities of memory. Finally the question is raised how to change this situation in order once more to place history on the public agenda.